

Микола Васьків,
професор кафедри
журналістики та нових медіа
Факультету журналістики
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор філологічних наук, професор

Mykola Vaskiv,
Professor of the Department
of Journalism and New Media,
Faculty of Journalism,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Doctor of Philology, Professor
Email: myvaskiv@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0003-3909-1213

УДК 070:179]:81'276

DOI <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2022.11>

СТАНДАРТИ ЖУРНАЛІСТИКИ Й «МОВА ТОЛЕРАНТНОСТІ» В КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВСТВА Й ДЕРЖАВНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

STANDARDS OF JOURNALISM AND “LANGUAGE OF TOLERANCE” IN THE CONTEXT OF LEGISLATION AND STATE AND NATIONAL SECURITY

У статті аналізуються настійливі пропозиції низки журналістів і журналістикознавців від 2014 року дотримуватися «мови толерантності» й уникати «стилістично забарвленої лексики» для називання в журналістських творах членів незаконних збройних формувань, ідеологів і керівників квазі-державних утворень в ОРДЛО. За цими рекомендаціями, слова «терорист», «сепаратист», «бандит» вважалися небажаними, особливо в інформаційних жанрах, ще й тому, що вони нібито порушували стандарти журналістики, які вимагають винятково об'єктивного, нейтрального висвітлення конфлікту на Донбасі й російсько-української війни. У 2022 році до «небажаних» в українській журналістиці потрапило слово «орки», хоча слова «рашизм» і «рашисти» були визнані прийнятними. Розмежування було винятково суб'єктивним. Основним критерієм визначення бажаних / небажаних слів було особисте тлумачення стилістичної забарвленості слів, якої нібито необхідно повністю уникати.

Автор статті пропонує в підборі відповідних лексем керуватися передусім вимогами вітчизняного й зарубіжного законодавства та державно-національної безпеки, які повинні бути домінуючими і беззаперечними для журналістів. Відповідно до цих вимог лексеми «терористи», «сепаратисти», «бандити» до вояків і чиновників ОРДЛО є прийнятними й навіть обов'язковими до вживання.

Крім того, спираючись на праці зарубіжних і вітчизняних дослідників, зокрема і тих, хто захищав «мову толерантності», автор статті доводить, що емоційність, емпатійність, суб'єктивність є припустимими і навіть іманентними рисами тих груп жанрів, які українські науковці називають аналітичними й публіцистичними. Так само ці риси є іманентними для таких інформаційних жанрів, як репортаж та інтерв'ю. Тому емоційність і суб'єктивність у відстоюванні національно-патріотичних цінностей і територіальної цілісності держави є цілком прийнятними. Окремі okazionalni поняття й терміни, які первісно мали метафоричний, стилістично забарвлений характер і перейшли у статус загальновідомих і загальноприйнятих яскравих окреслень подій, явищ, осіб і груп осіб, також прийнятні до вживання в замітках, звітах, повідомленнях та інших інформаційних жанрах.

Ключові слова: об'єктивність / суб'єктивність журналістики, мова толерантності, державно-національна безпека, українське й міжнародне право, журналістські жанри, стилістично забарвлена лексика.

The article analyses the persistent proposals from a number of journalists and media experts since 2014 to adhere to the "language of tolerance" and avoid "stylistically coloured vocabulary" for naming members of illegal armed groups, ideologues and leaders of quasi-state formations in ORDLO (SDDL — separate districts of Donetsk and Luhansk regions; temporarily occupied territories of Ukraine) in journalistic works. According to these recommendations, the words "terrorist", "separatist", "bandit" were considered undesirable, especially in information genres, besides, they allegedly violated the standards of journalism, which require exclusively objective, neutral coverage of the conflict in the Donbas and the Russian-Ukrainian War. In 2022, the word "orcs" was brought to "undesirable" category in Ukrainian journalism, although the words "rashism" and "rashists" were deemed acceptable. The distinction was exceptionally subjective. The main criterion for determining desirable/undesirable words was the personal interpretation of the stylistic colouring of words, which supposedly should be completely avoided.

The author of the article suggests that the selection of relevant lexemes should be guided primarily by the requirements of Ukrainian and foreign legislation and state-national security, which should be dominant and indisputable for journalists. In accordance with these requirements, the lexemes "terrorists", "separatists", "bandits" for the soldiers and officials of the temporarily occupied territories are acceptable and even mandatory for use.

In addition, considering the works of foreign and Ukrainian researchers, in particular those who defended the "language of tolerance", the author of the article proves that emotionality, empathy, subjectivity are acceptable and even immanent features of those groups of genres that Ukrainian scientists call analytical and journalistic. Likewise, these traits are immanent for information genres such as reportage and interviews. Therefore, emotionality and subjectivity in defending national-patriotic values and territorial integrity of the state are quite acceptable. Certain occasional concepts and terms that originally had a metaphorical, stylistically colored character and passed into the status of well-known and generally accepted vivid outlines of events, phenomena, persons and groups of persons are also acceptable for use in notes, reports, messages and other information genres.

Keywords: objectivity/subjectivity of journalism, language of tolerance, state and national security, Ukrainian and international law, journalistic genres, stylistically coloured vocabulary.

У розпал російсько-української війни у 2014–2015 роках знову гостро постало питання про об'єктивність журналістики як базового принципу, про рівень цієї об'єктивності, неупередженості тощо. Ціла група фахівців доводила, що журналістика повинна й надалі лише повідомляти факти, залишатися безстороннім фіксатором подій і явищ, нейтральним до протиборчих сторін. Активні дебати, зокрема, розгорілися щодо мови ворожнечі / толерантності. Так, Андрій Куликов навіть розробив спеціальний словничок для студентів-журналістів Маріупольського університету, які лексеми бажано вживати щодо членів збройних формувань ОРДЛО. Керуючись тим, що там теж «наші люди», тобто громадяни України, що з ними треба домовлятися заради повернення в лоно України, харизматичний журналіст радив не вживати маркувань «терористи», «сепаратисти», «бандформування», «бандити» тощо щодо людей зі зброєю в ОРДЛО через негативну конотацію, якої журналісти мають уникати, особливо в інформаційних жанрах. Натомість називати їх «бойовиками» чи, ще краще, «ополченцями», не звертаючи уваги на те, що термін «ополченці» має занадто позитивну конотацію.

Зрозуміло, що А. Куликов та інші фахівці із приблизно такими самими поглядами керувалися прагненнями повернути мир на українські території, відродити територіальну

цілісність, а головне — керувався власним уявленням про принципи журналістської діяльності. Андрій згадував, що у 2004 році теж були майданівці й антимайданівці, хоч і не називалися так. У 2013–2014 роках «ситуація повторилася в тому сенсі, що я не приєднувався ні до тих, ні до інших, а просто виконував журналістський обов'язок, а отже, був цим на стороні добра і правди, де б та правда і добро не були» [3]. Можна лише міркувати, що до цього тоді додавалися «російськомірні» інтенції журналістів і науковців, упереджене ставлення до «націоналістів» тощо. Проте в масмедійній та науковій спільноті розгорілися гострі дебати, багато хто (особливо ті, хто керувався принципами об'єктивності й неупередженості як основних маркерів демократичної журналістики, а таких було чимало) пристав на пропоновані норми толерантної / неворожої мови.

Хоча були й ті, хто категорично не погоджувався з таким підходом, наприклад, корінна донеччанка Тетяна Заровна: «Колаборантами є й мої колеги, які проводять форуми за гроші країн Євросоюзу. Учуть журналістів не вживати в матеріалах слова "агресор", "терористи", "бойовики". Мовляв, це — мова ворожнечі. Андрій Куликов у Маріуполі видав брошуру для студентів факультету журналістики, де доводить, що правильно писати — "ополченець". Розповідав, що в Донецьку непогано живеться, бо там є красиві клумби. Квіти можна посадити й у дворі

сучасного Освенцима, але він не перестане бути фабрикою смерті» [13]. Однак тренд «толерантності» був дуже потужним. Проводилися навіть відповідні заходи з ініціативи Національної спілки журналістів України, Незалежної медіапрофспілки України та ін. Такою, наприклад, стала наукова конференція «Проблема мови ворожнечі в українських медіа» (3 вересня 2015 року), на якій констатувалося, що щоб «випрацювати єдиний словник нейтральної лексики» потрібен «єдиний словник для журналістів», що «цього літа (2015 р. — М. В.) свій варіант (словника. — М. В.) вже запропонував Інститут масової інформації» [18]. На подальше зафіксуємо собі, що посилянь на цей «словник» чимало, однак із сайту ІМІ він чомусь хутко зник. На «запит» автора статті до координаторів сайту 08.09.2022 року щодо цього «посібника» відповіді так і не отримано. Констатувалося, що українські журналісти у висвітленні воєнного конфлікту в Україні повинні залишатися такими ж безсторонніми, як і західні чи й будь-які інші журналісти. «З початку війни в Україні багато говорять про відверту пропаганду російських медіа, “мову ворожнечі”, присутню в їхньому інформаційному полі. Водночас на дуже важливій проблемі використання hate speech українськими журналістами акцентують нечасто. Так вважає Валерій Іванов, професор КНУ ім. Т. Шевченка, президент Академії української преси. За його словами, потрібно розуміти, що від називання терористами люди терористами не стають і що Україна не є унікальною країною поза світовим контекстом. Конфлікти, за словами науковця, відбувалися і відбуваються, в тому числі і в Європі. Тож експерт радить дивитися на досвід західних медіа. “Йдеться про те, щоб поінформувати, чи про те, щоб виховати ненависть? Якщо у медіа мета — виконати свій професійний обов’язок, інформувати про те, що відбувається в країні, то тоді треба застосовувати не забарвлену емоційно лексику. Це вимога до інформаційних жанрів”, — наголосив Валерій Іванов» [18]. Отже, інформування повинно бути безоціночним, без пропаганди чи контрпропаганди про конфлікт, який невідомо хто і для чого розв’язав.

Розвиток подій усе більше переконував, що знайти порозуміння з «мешканцями» ОРДЛО не вдається і не вдасться. Тому можна було спостерігати все більшу поміркованість в утвердженні мови «толерантності», яка ставала все менш прихильною до «сепаратистів» і «терористів». Із попереднього абзацу видно, що не можна зараз побачити, наскільки *Словник* ІМІ відрізнявся від *Словника* А. Куликова

для маріупольських студентів. Проте сам факт зникнення цього *Словника* із сайту ІМІ вже показовий. Більш поміркованим уже у 2019 році був і сам Андрій Куликов: «Щоб перемога на стала швидше, не треба ділити людей на своїх і чужих. Іноді важко говорити з людиною по інший бік фронту. У такому разі варто спочатку зрозуміти причини, чому вона вороже ставиться до тебе. Не шукати згоди, а зрозуміти те, чим відрізняємося і чим подібні. Аби відповісти на запитання, доки триватиме війна, також слід збагнути її причини. “Не закликаю дружити — закликаю спілкуватися”» [2].

Із повномасштабним вторгненням росіян в Україну, безглуздом і недолугим його аргументуванням з боку російського керівництва й пересічних російських громадян стало зрозумілим, що тепер не до толерантності в означенні загарбників, агресорів чи то з РФ, чи то з ОРДЛО. Прихильники мови толерантності та противники (одночасно) мови ворожості суттєво відкоригували свою позицію. Це засвідчили рекомендації Комітету з журналістської етики (КЖЕ) від 27.05.2022: «**Щодо термінів “рашизм”, “рашисти” та похідних від цих слів.** В переважній більшості випадків ідеться про використання стилістично забарвлених синонімів до висловів “російсько-окупаційні війська”, “російські загарбники”, “військові країни-агресора” тощо. Використання таких слів у журналістському матеріалі жодним чином не дискримінує групу людей за національною ознакою. Йдеться не про приналежність до певної національності, а про приналежність до групи, яка є ворожою до українців, сповідує російсько-фашистську ідеологію та діє у відповідності з нею.

Термін “рашизм” як скорочену назву “російського фашизму” активно тлумачать українські та іноземні науковці, цей термін стає звичним для експертного середовища. Комісія не вбачає порушень у використанні слів “рашизм”, “рашисти” стосовно російських окупантів та інших носіїв російсько-фашистської ідеології. Визнання російського режиму як фашистського має значення для консолідації всіх антивоєнних сил і припинення будь-яких контактів із державою-агресором.

Водночас Комісія застерігає від використання цих термінів для означення всієї етнічної групи росіян.

Щодо використання слова “орки” як синоніма до словосполучень “російські окупанти”, “російські військові”, “російські воєнні злочинці”. Комісія не рекомендує використовувати це слово в журналістських матеріалах

інформаційних жанрів, а прямо називати російських воєнних злочинців — російськими воєнними злочинцями, без евфемізмів.

Якщо в тексті новини важливо зберегти юридичну точність термінів (наприклад, у новинах про відповідальність за воєнні злочини), журналістам варто дотримуватися нейтральної лексики, використовувати терміни, які містяться в українському законодавстві, та терміни міжнародного права» [16].

Отже, «рашизм», «рашисти» вже можна вживати, хоча із застереженням — не стосовно всіх етнічних росіян. Слово «орки» не рекомендується до вживання в інформаційних жанрах. Виникає питання: чому в інших групах жанрів можна (хоча прямо про це не сказано), а в інформаційному жанрі — репортажі, який передбачає як обов'язкову рису певну емоційність і суб'єктивність, — не можна? Про це теж нічого не сказано. Здивування викликає інше: тепер таки можна називати «своїми» іменами «країну-агресорку», «загарбників», «російських окупантів» і навіть «російських воєнних злочинців». Це попри те, що немає рішення якогось конкретного суду, тим паче міжнародного, який би офіційно визнав їх «воєнними злочинцями».

Про певну поміркованість «Рекомендацій» свідчить те, що низка членів КЖЕ висловила окрему думку щодо «дозволу» Комісії писати слова «путін» і «росія» з малої літери, наполягаючи на великій літері: всі власні назви, мовляв, за правописом, без жодних винятків пишемо з великої букви. А паралельно у висновках «Рекомендацій» визнається, що не все так однозначно, мова — живий організм, який змінюється, зокрема й у маркуванні окупантів, агресорів, колаборантів тощо. «Зміни в мові, викликані широкомасштабним російським вторгненням до України, відбиваються і на мові медіа. При цьому вибір стилістично забарвленої лексики повинен враховувати жанр матеріалу, тему та аудиторію. Зловживання такою лексикою неприпустиме — наприклад, використання лише цих слів у заголовках новин» [16]. Це зонайменше дивно, бо порівняно із тлумаченням у 2014–2015 роках мови толерантності й об'єктивності у висвітленні збройного «конфлікту» наразі є суттєві відмінності. Один із прихильників «мови толерантності» щодо представників ОРДЛО В. Іванов у «Стандартах новинної журналістики» стверджував: «Норми етики мають універсальний характер. Не можна використовувати одні норми для одних ситуацій (чи, припустимо, скрутних часів), а інші — для інших. Журналіст завжди має

діяти відповідно до норм професійної моралі» [10, с. 15]. Можна би аргументовано заперечувати, що через цілу низку чинників етика не є універсальною в часі та просторі, але справді важко говорити про якісь суттєві зміни в журналістській етиці протягом семи-восьми років стосовно однієї тяглої російсько-української війни (хіба що відбувся перехід від тліючого конфлікту до повномасштабної агресії). Щоправда, в червневому, 2022 року, інтерв'ю А. Куликов нібито й надалі дотримувався колишньої позиції, стверджуючи, що «орки» — це не точно й неправильно, а «загарбники», «окупанти» — значно доречніше [14]. Видається, проте, що в логіці 2014–2015 років неприйнятними були би й «загарбники» та «окупанти» — лише «російські солдати», «російська армія», «влада РФ» тощо.

Можна було б порадіти (чи, радше, беземоційно констатувати), що така проблема з мовою толерантності щодо зовнішніх агресорів і внутрішніх сепаратистів більш-менш усталилася, й на цьому заспокоїтися. Проте де гарантія, що вона не постане знову через певний час, коли війна буде сприйматися не так гранично гостро? Якщо ж раніше для утвердження мови толерантності / неворожнечі з ініціативи НСЖУ та інших інституцій проводилися конференції, то тепер теж постає нагальна потреба провести аналогічні заходи, аби проговорити, чому відбуваються зміни в мові журналістів, у ставленні до цих змін, а не просто кулуарно їх легітимізувати чи не легітимізувати в залежності від мінливої ситуації.

Чи є насправді вимогами журналістських стандартів беземоційне відтворення подій, об'єктивні повідомлення про події без жодних оцінок і коментарів, зонайменше — в інформаційних жанрах? По-перше, науковці сходяться на тому, що повної об'єктивності ніколи не буває. «Дійсно, журналісти за суттю своєї професії в той чи інший спосіб дають оцінки діям або бездіяльності інших членів соціуму (навіть при дотриманні принципу "news not views" (новини без поглядів) за самим добором новин та їх розташуванням можна углядіти певні оцінки)» [10, с. 5]. «<...> сучасна комунікативна теорія вважає, що об'єктивність не є іманентною властивістю повідомлень і вчень» [6]. В. Різун навіть абсолютизує принципіву не-об'єктивність мас-медіа: «<...> найширші, найдемократичніші принципи журналістики в результаті можуть постати найвишуканішими, найуродливішими формами *сугестії* (навіювання) — форми маніпуляції свідомістю мас. Тому відверта щодо своїх позицій і методів журналістика є

найбільш довірливою і найбільш доступною та зрозумілою системою впливу. У цьому зв'язку відверта пропагандистська радянська журналістика — то можуть бути ягідки у порівнянні з можливою вишуканою щодо прихованої маніпулятивності вільною та незалежною пресою» [17, с. 19–20]. Повністю ігноруються поняття журналістської чесності, порядності, щирого прагнення установити істину, добровільного дотримання колективно прийнятих норм закріпленої на письмі чи навіть ніде не закріпленої журналістської етики, яка допомагає щонайменше півтора століття зберігати довіру з боку читачів (слухачів, глядачів).

Саме про це йдеться в підручнику французького Іва Аньєса: «Об'єктивність недоступна для журналіста, який мусить постійно відбирати інформацію та подавати з неї ту, яка представляє певний “кут зору”. <...> Об'єктивність означає повноту, максимальну відстань, холодність тексту. Журналіст далекий від цього: його робота швидка, негайна, обов'язково обмежена та неточна, і результат — це твір “для всіх”, а не для кількох обраних. Тож покінчімо з цією удаваною об'єктивністю та вимагаймо суб'єктивності нашого ремесла, нашого вибору, нашого власного погляду на факти.

Втім, правда — це ідеал, якого треба прагнути. <...> Пошук істини є потужним рушієм інформаційної професії. Хороший журналіст збирає достатньо інформації, щоб оцінити подію або ситуацію якомога справедливніше. <...> Відповідальність журналіста завжди є. Не стільки в його коментарі, бо це не найпоширеніший жанр, а в його здатності збирати важливі факти і подавати їх точно. Також в обережності, з якою журналіст підходить до події або ситуації, щоб не викривити та свідомо не ввести в оману читача. Треба плекати навички критичного мислення, а не піддавати його якійсь точці зору або бачення. Журналізм — це зобов'язання, але не таке, як в активіста чи проповідника. Пошук істини не сумісний із замиканням у залізні кайдани ідеології» [4, с. 77–78].

Журналіст сам свідомо обирає критерії, які дозволяють йому, як і більшості колег, відчувати себе правдивим інформатором. І. Михайлин такими критеріями називає «незаангажованість журналіста», «точність, достовірність», «повноту інформації», «соціальну відповідальність», «справедливість» і розмежування фактів та їх інтерпретацій [11, с. 180]. На таких самих позиціях, із несуттєвими відмінностями, перебували й автори українського підручника з журналістської етики В. Іванов і В. Сердюк [9, с. 16–27, 65–95].

По-друге, вимога повної беземоційності, індиферентності у викладі інформації теж не є безальтернативною для журналістських стандартів. Найчастіше припускають емоційність, зацікавленість у висвітленні подій і явищ у групах так званих аналітичних і публіцистичних жанрів (німці називають аналоги цих жанрів «формами з наголосом на думці» та «формами з наголосом на фантазії» [15, с. 238–239], що дає ще більше право на суб'єктивність, емоційність, симпатії й домисел чи навіть вимисел). «Коли ми говоримо про незаангажованість журналіста, про те, що він не має ставати на бік однієї зі сторін конфлікту, це не стосується проявів емоційних оцінок ситуації (звичайно, не в інформаційних жанрах). Симпатія, співчуття, обурення дуже доречні при описі конкретних ситуацій» [10, с. 13]. Тут принагідно ще раз наполягатиму, що й у репортажі, інформаційному жанрі, співчуття, емоції, співпереживання теж цілком доречні, а може, й обов'язкові.

Світова практика й теорія свідчать, що навіть і в інформаційних жанрах виявляти людські почуття, гуманність до того, що стає об'єктом відображення, цілком припустимо. Так, В. Іванов наводить приклад із папараці, які переслідували принцесу Діану й Д. аль-Файеда, а потім віддалено фіксували їх смерть і дії запізнених рятувальників, не зробивши жодних зусиль для допомоги постраждалим. «Дії фотографів були визнані законними, але, звичайно, вони були абсолютно неетичними. Це призвело до погіршення ставлення до журналістів у Європі» [10, с. 31]. Про порушення безпристрасності й беземоційності у висвітленні екстремальних, кризових ситуацій йдеться й у підручнику І. Аньєса: «<...> звісно, є обставини, в яких важко зберігати пасивність. <...> Іноді трапляється колективне реагування (всіх присутніх журналістів), якщо колегу виводять із зали, наприклад, на прес-конференції; рефлекс солідарності, захисту свободи кожного журналу і кожного журналіста може призвести до того, що журналісти покинуть засідання і не стануть висвітлювати його. <...> Інший випадок, складніший. Коли потрібно робити репортаж про бойові дії або з місця зі сценами лиха й страждання. Як залишатися аморфним, як “закритися бронєю” байдужості настільки, щоб нічого не робити, або врятувати, якщо можливо? Нехай кожен діє за цих обставин відповідно до своєї совісті. Але треба пам'ятати, що журналіст — не лікар і не медсестра, не соціальний працівник і не член гуманітарної асоціації. Допомога, яку він може надати, це якісна стаття. Жан-Домінік Буше, який був репортером

в "Уест Франс", згадує: "Коли несеш на руках восьмирічного сомалійського хлопчика, що важить не більше немовляти, досить важко зробити репортаж нейтральний, як доповідь поліції." <...> Нам одного разу довелося допомогти учаснику, якого сильно побила поліція, відвести його у безпечне місце — це була спонтанна реакція» [4, с. 107]. Якщо французького журналіста не залишає байдужим трагедія сомалійської війни, то як можна залишатися безстороннім, «об'єктивним» українському журналістові при висвітленні війни проти українського народу, на території рідної України?

Цілком доречним видається звернутися до думок Ігоря Михайлина, які видаються слушними в контексті полеміки, що ведеться стосовно мови толерантності та пов'язаних із нею проблем. Науковець разом із поняттями гуманізму, інтернаціоналізму, демократизму, правдивості, оперативності, зараховує до основних принципів журналістики патріотизм. «Патріотизм виявляється у практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, активному захисті її інтересів. <...> Усе це накладає високу відповідальність на українську журналістику, яка, незалежно від мови видання, повинна терпляче й послідовно втілювати у свідомість читачів ідеї українського патріотизму, захищати соборність України, пропагувати надбання української культури» [11, с. 161–162]. Частково підтвердження цих тез зустрічаємо й у В. Іванова.

Належність до певного суспільства «накладає на журналістів особливий суспільний обов'язок: не тільки самим не втратити загальнолюдські та професійні цінності, а й допомогти суспільству вийти з моральної кризи, знайти нові та реабілітувати частину старих поведінкових та життєвих, світоглядних орієнтирів» [10, с. 5]. Отже, загальнолюдські й національні цінності таки мають значення, і журналісти таки свідомо чи несвідомо апелюють до них чи орієнтуються на них у висвітленні й оцінці подій, фактів, явищ, учинків і висловлювань осіб тощо. «Культура мови не є забаганкою, а невід'ємною рисою справжньої журналістики. Усі журналістські матеріали мають пройти літературне редагування. <...> Досвід Франції, Італії, Канади показує, що можна зберігати власні традиції навіть і в умовах глобалізації. Журналісти повинні намагатися відтворювати кращі зразки національних культурних традицій» [10, с. 9, 24]. Отже, попри твердження автора, В. Іванова, що «пропагандистська функція журналістики не має права на існування» [10, с. 13], таки є цінності (культура, мова, насамперед

національні, тощо), які можна й навіть потрібно пропагувати.

Та є ще один чинник, здається, — найвагоміший, аби поставити під сумнів утверджену від 2014 року «мову толерантності», не всю, але значну її частину. В «Рекомендаціях Комісії з журналістської етики» від 27.05.2022 є один дуже важливий пункт: «В матеріалах, присвячених відповідальності країни-агресора та її військових за воєнні злочини і порушення прав людини, варто використовувати термінологію українського законодавства та міжнародного права» [16]. Можливо, цим пунктом керувалися укладачі тих «Рекомендацій», та мало звертали на нього увагу в 2014–15 роках. І це видається загальною хибною вітчизняною журналістики й журналістикознавства, коли йдеться про норми українського й міжнародного права стосовно проблем державно-національної безпеки, інформаційної безпеки, цілісності й непорушності держави, її кордонів, інформаційного простору, вимог вживання державної мови в офіційно-діловій та інших сферах тощо. Від таких норм просто відмахувалися і навіть підважували їх під тим приводом, що вони обмежують свободу слова, перешкоджають утвердженню демократії, правам і свободам окремих громадян. Точніше — від них відмахувалися чи їх підважували чимало журналістів і науковців до 24 лютого 2022 року.

Показовим є те, як цитують законодавчі акти у масмедійній сфері автори підручника «Журналістська етика». Ось, наприклад, посилення на ст. 28 (автори підручника чомусь називають її ст. 46) Закону України «Про інформацію»: «Інформація не може бути використана для <...> пропаганди війни, насильства, жорстокості» [9, с. 81]. Виникає запитання, а що ж таке «не дуже суттєве» було замінено на трикрапку? Читаємо повний текст статті Закону: «Інформація не може бути використана для заклику до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини» (ЗУ «Про інформацію»). Як бачимо, насамперед акцентується на непорушності конституційного ладу й територіальної цілісності України, а тоді вже йдеться про наведені авторами в цитаті заборони для журналістів.

Так само в цитованій ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» в переліку «неприпустимих зловживань свободою діяльності» замінений

трикрапкою, тобто пропущений пункт перший (неприпустимість «закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України» (ЗУ «Про друковані...)), який, відповідно, є найважливішим у наведеній статті. Те ж саме спостерігаємо при цитуванні Закону України «Про телебачення і радіомовлення», тобто таке собі «вибіркове правосуддя» щодо важливих із точки зору авторів норм закону і опущення «не надто важливих» (чи й не дуже «обовязкових»?). Можливо, така вибірковість зумовлювалася економією площі для друку, можливо, зосередженістю на акцентуванні вагомості інших законодавчих норм. Проте вона є знаковою для багатьох фахівців, які сприймають (хочеться вірити, що — сприймали!) апелювання до непорушності конституційного ладу, територіальної цілісності, символів держави тощо не більш як формальність, ритуальні фрази, які не зовсім обов'язкові до виконання або непершочергові.

Проте не лише вибірковість, а й перекручення в тексті Міжнародного пакту про громадянські та політичні права наводять на думку, що це робилося цілком свідомо, з метою уникнення обговорення певних етичних норм, навчаючи майбутніх журналістів, тобто вважається, що вони теж можуть у своїй діяльності ігнорувати обмеження, накладені «безпековими» нормами. Так, у підручнику цитується, що «право на вільне висловлення своєї думки» «може бути пов'язано з окремими обмеженнями», зокрема «б) для охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення» [9, с. 73]. Однак пункт б частини 3 ст. 19 цього Пакту в повному викладі звучить так: «б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення» [12]. Уже трьома крапками заміщені обмеження свобод «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам» при цитуванні ч. 2 ст. 10 Європейської конвенції з прав людини [9, с. 74].

Ще раз акцентуємо: і в українській теорії журналістики, і на практиці журналістської діяльності вимоги «національної безпеки» й «територіальної цілісності» або ігнорувалися, або переміщувалися на маргінеси, чи акцентуація на них приписувалася маргіналам навіть і після 2014 року. Тому було чимало випадків журналістських творів, які тягнули на висунення їм підозри в порушенні законодавства в нормах захисту державно-національної безпеки. Проте на пальцях можна перерахувати випадки, коли

такі підозри висувалися, і винятками будуть факти, коли відбувся повноцінний слідчий процес і судові вироки за цими підозрами. Державні органи й структури найчастіше побоювалися суспільного розголосу, харизматичності журналістів, конкретних ЗМІ, політиків тощо.

На цьому тлі дуже цікаво звернутися до неодноразово цитованого Іва Аньєса. Він повідомляє, що специфіка французької журналістики полягає у вибоках із художньої літератури й тісних зв'язках із нею й досі, що призводить до індивідуально-авторської суб'єктивізованої стилістики, кілька разів бідкався в підручнику, що французькі журналісти так і не зуміли виробити єдиний, прийнятний кодекс журналістської етики, щонайбільше об'єднуючись лише навколо якихось корпоративних кодексів. Однак і для автора підручника, і для французьких масмедійників, від власників ЗМІ й до пересічних журналістів, дотримання закону є непорушним правилом, хоча окремі його положення видаються їм застарілими чи неприйнятними.

«Дотримання права: законодавство стосовно преси, яке захищає окремих осіб та установи, є досить розвиненим <...> Закон поширюється на всіх — на журналістів, на їхніх роботодавців, причому і журналіст, і головний редактор газети несуть спільну відповідальність» [4, с. 484].

«Підбурювання до вбивства, насильства, схвалення злочинів або провокації, навіть якщо вони не мали жодного ефекту, зокрема будь-які замаху, крадіжки, руйнування, злочини проти людства, тероризм, расова ненависть або насильство — караються в судовому порядку.

Державна таємниця захищається законом.

Образи на адресу президента Республіки та будь-якого голови іноземної держави заборонені.

Поширення неправдивої інформації, яка може порушити громадський спокій, карається законом за умови, що ця інформація поширювалася навмисно» [4, с. 487].

Як бачимо, загальнолюдські цінності, національна безпека й атрибути державної влади (в особі інституту Президента) є пріоритетними й обов'язковими до врахування у професійній діяльності. Це при тому, пише І. Аньєс, що зараз влада майже не стежить за тим, як дотримується недоторканність «президента Республіки та будь-якого голови іноземної держави».

И ось тут варто згадати ще один словник, пов'язаний із маркуванням учасників протистояння з боку української держави та з боку ОРДЛО. Це «АБВ. Збройний конфлікт у термінах: Путівник для України» [1] за 2019 рік видання. Тодішній міністр із питань тимчасово

окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб Вадим Черниш у передмові так окреслював нагальну потребу такого посібника: «Осмислюючи та описуючи події останніх п'яти років в Україні, у першу чергу — агресію Російської Федерації, важливо ретельно підбирати слова. Українське інформаційне поле загалом, а також українські медіа, перенасичені різними поняттями, думками та оцінками, часом, діаметрально протилежними. Дискусії щодо тих чи інших термінів тривають ще до сьогодні. Це ускладнює розуміння ситуації як в середині країни, так і нашими міжнародними партнерами. А також створює благодатний ґрунт для ворожих інформаційних впливів» [1, с. 3]. Що важливо, «державний» (бо під егідою міністерства) словник-«путівник» не нав'язує свої напрацювання, а подає їх лише на допомогу журналістам, чиновникам і політикам.

«Саме тому Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України вирішило ініціювати розробку посібника, який був би допоміжним у роботі як журналістів, громадських діячів, так і державних службовців та навіть політиків» [Там само]. Це попри те, що якраз «путівник» найчіткіше дотримується журналістських стандартів, бо узгоджується насамперед із законодавством, зокрема в захисті державно-національних інтересів. За традицією та інерцією національне законодавство не опиняється у пріоритеті, а на перший план висувуються «європейські цінності» та «міжнародне гуманітарне право». «Україна віддана європейським цінностям, тому ми орієнтувалися на міжнародне гуманітарне право, яке ґрунтується на повазі до людини. Посібник містить роз'яснення термінологічної бази міжнародного гуманітарного права, але також у нього включена й нова термінологія щодо збройного конфлікту та російської військової агресії, яку містить українське законодавство, що вже формувалося після 2014 року» [Там само]. Однак вітчизняне законодавство не ігнорується; як бачимо, після 2014 року напрацьована ґрунтовна відповідна база, хоча й конституційні норми, норми інших законів, прийнятих до початку російсько-української війни, не завадило би брати за основу.

Наприклад, поняття «тероризм», «терористична діяльність» і «терористичний акт» інтерпретуються крізь призму передусім міжнародного й українського законодавства. Так, стаття під гаслом «Терористичний акт» починається з цитування ст. 258 Кримінального кодексу України (ККУ) (що ж уважаться терористичним актом?): «застосування зброї, вчинення

вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою» [1, с. 44]. Стає зрозуміло, що діяльність, учинки й заклики збройних формувань і самопроголошеної влади ОРДЛО повністю відповідають поняттю «терористичні акти». До таких самих висновків приводить і законодавче обґрунтування понять «тероризм» і «терористична діяльність».

Так само обґрунтовується тлумачення поняття «сепаратизм», не якимись умоглядними псевдогуманними міркуваннями, а цитуванням ст. 110 все того самого ККУ, за якою, сепаратизмом називають будь-яку «умисну дію, вчинену з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій» [1, с. 42]. Тому створення так званих «ЛНР» і «ДНР», заклики «Путин, введи войска», знищення української державної символіки й заміна її російською тощо є нічим іншим, як сепаратизмом. Щонайменше сумнівно такі чіткі юридичні поняття, як «терорист» і «сепаратист», зараховувати до «стилістично забарвленої лексики», як це часто робили прихильники «мови толерантності» в номінуванні представників ОРДЛО. Дається у словнику «АБВ» також і визначення поняття незаконних збройних формувань, де наголошується, що до кримінальної відповідальності притягуються за одне їх створення, тим більше — за використання ними зброї та скоєння злочинів. Неюридичною мовою, тобто мовою повсякденного спілкування, такі формування називають «бандами», а їх учасників — «бандитами».

Відповідно незаконні (бо не створені державою й у законний спосіб) збройні формування громадян, які порушують вчинками і/чи словесно територіальну цілісність України, журналісти не лише можуть називати сепаратистами й терористами (в тому числі й у творах

інформаційних жанрів), а навіть зобов'язані це робити, аби не порушувати норм вітчизняного й міжнародного законодавства. Законодавство не зобов'язує, але також не зобороняє журналістам використовувати маркування незаконних збройних формувань ОРДЛО «бандами», а їх членів — «бандитами».

На цьому тлі цікаво, чим же аргументують автори «Рекомендацій Комісії з журналістської етики» «дозвіл» використання понять «рашисти» й «рашизм». «Термін “рашизм” як скорочену назву “російського фашизму” активно тлумачать українські та іноземні науковці, цей термін стає звичним для експертного середовища. Комісія не вбачає порушень у використанні слів “рашизм”, “рашисти” стосовно російських окупантів та інших носіїв російсько-фашистської ідеології. Визнання російського режиму як фашистського має значення для консолідації всіх антивоєнних сил і припинення будь-яких контактів із державою-агресором» [16]. Цілком слушні міркування й рекомендації. Однак вони не аргументуються жодним законодавчим актом, лише розмитими фразами, що поняття «рашизм» і «рашисти» «активно тлумачать українські та іноземні науковці» (хто саме й наскільки аргументовано?), що «цей термін стає звичним для експертного середовища» (отже, ще не став і невідомо, чи стане).

Тому сміховинними видаються міркування щодо «нерекомендації» вживання слова «орки» тим, що «в тексті новини важливо зберегти юридичну точність термінів (наприклад, у новинах про відповідальність за воєнні злочини), журналістам варто дотримуватися нейтральної лексики, використовувати терміни, які містяться в українському законодавстві, та терміни міжнародного права» [Там само]. То в одних випадках «стилістично марковану лексику» можна вживати без юридично-наукового обґрунтування, а в інших — зась, бо ми так вважаємо? А ще в інших не можна вживати, навіть якщо є юридичне обґрунтування (як, наприклад, було з «терористами» й «сепаратистами»)?

У результаті спробу сформулювати висновки на основі проведеного дослідження.

1. Удаючись до маркувань представників самопроголошених «ЛНР» і «ДНР», російської влади, російських збройних сил, їх агресії, війни проти України, воєнних злочинів, необхідно передусім керуватися законодавством України й нормами міжнародного права, державно-національною безпекою, яка має найвищу суспільну значимість.

2. Так само будь-які порушення норм українського законодавства з боку політиків,

медійників, публічних осіб, як і будь-кого із громадян і не-громадян України, насамперед щодо державно-національної безпеки в усіх без винятку сферах, повинні висвітлюватися саме як порушення Закону, а не подаватися як «безсторонньо об'єктивне».

3. Хибним є твердження, що «безсторонньо об'єктивне» висвітлення виявів будь-якого посягання на територіальну цілісність, державну символіку, норми державно-національної безпеки тощо, особливо в інформаційних жанрах, є вимогою журналістських стандартів. Абсолютна більшість фахівців, зарубіжних і українських, визнає прийнятними емпатійність, емоційність, певну свідому суб'єктивність у тих жанрах, які ми за інерцією ще з радянської доби називаємо аналітичними й публіцистичними. Німецькі дослідники аналогічні групи жанрів, які не зовсім, але в більшості збігаються, називають «формами вислову власної думки» та «розважальними формами», що вже в самих назвах відкидає ідею «безсторонності» й «об'єктивності».

4. Характеризуючи особливості репортажу, інформаційного жанру, так само абсолютна більшість дослідників визнає не просто можливість, а потребу емоційності, відтворення власного сприйняття зображуваного. Емоційність, емпатійність, суб'єктивність, а іноді — й чітка односторонність притаманні для ще одного інформаційного жанру — інтерв'ю, коли важливо відтворити конкретну думку конкретної людини (чи конкретні думки конкретних людей в інтерв'ю-полілозі), саме її (їх) аргументацію.

5. Певною маніпуляцією є зарахування чітких понять, термінів «терористи», «сепаратисти» до «стилістично забарвленої лексики», тим паче коли вони чітко узгоджуються з вітчизняним (насамперед) і міжнародним правом. Тому цілком прийнятним є їх уживання (активне чи не дуже), а часто й вимагається в замітках, звітах, повідомленнях, «інформаціях», «новинах» та інших інформаційних жанрах. Бо дивним виглядає стан інформування, коли баскських чи північноірландських сепаратистів українські журналісти називають сепаратистами, а для українських — шукають якихось «необразливих» евфемізмів.

6. Так само в усіх жанрах, в тому числі й інформаційних, цілком прийнятним є вживання «стилістично забарвленої лексики» на кшталт «рашисти», «русня» чи «орки», яка стала загальнозрозумілою та загальноприйнятною для більшості медійної аудиторії та маркує певні стійкі поняття. Зокрема, можна навести приклад із «бандами» і «бандитами», які є

законодавчо і безпеково аргументованими розмовними відповідниками до понять «незаконні збройні формування» і «члени незаконних збройних формувань» та мають мінімальне стилістичне забарвлення.

7. Для окреслення антидержавних і антигуманних явищ, понять, осіб є припустимим для всіх без винятку журналістських жанрів мінімальне чи значне стилістичне забарвлення, оскільки дає можливість чітко й повно передати їх антисупільний характер і ті неприйнятні, інколи жахливі наслідки, до яких ці особи чи явища призводять або можуть призвести.

8. Обсценній лексиці не місце в журналістських матеріалах. Хоча медійна практика після 24 лютого 2022 року, особливо в перші два-три місяці, показала, що часто був консенсус журналістів, реципієнтів, інтелектуально-наукової спільноти щодо прийнятності окремих обсценних лексем і зворотів, їх прямого чи опосередкованого вживання.

Джерела

1. АБВ. Збройний конфлікт у термінах (Путівник для України) / Дуцик Д., Черниш В., Вороніна В., Рюче Н., Мороз І., Паперняк О., Калупаха І. Київ: Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, 2019. 90 с.

2. Андрій Куликов розповів ужгородським студентам про журналістику й пропаганду в умовах війни. Освітній портал Закарпаття. URL: <https://osvita.uz.ua/andrij-kulykov-rozpoviv-uzhgorodskym-studentam-pro-zhurnalistyku-j-propagandu-v-umovah-vijny/>

3. Андрій Куликов: «Червона лінія», можливо, в тому, що мої компроміси ніколи не були оплачені». Детектор медіа. URL: <https://detector.media/community/article/130366/2017-09-28-andrij-kulykov-chervona-liniya-mozhlyvo-v-tomu-shcho-moi-kompromisy-nikoly-ne-buly-oplacheni/>

4. Аньєс І. Підручник із журналістики: Пишемо для газет. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2013. 544 с.

5. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

6. Журналістика: словник-довідник / авт-уклад. І. Л. Михайлин. Київ: Академвидав, 2013. 320 с.

7. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>

8. Закон України «Про інформацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

9. Іванов В., Сердюк В. Журналістська етика: підручник. Київ: Вища школа, 2006. 231 с.

10. Іванов В. Стандарти новинної журналістики: навчальний посібник. Київ: Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2007. 72 с.

11. Михайлин І. Л. Основи журналістики: учебник. Харьков: ХИФО, 2004. 350 с.

12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

13. Наливайченко відповів: «Не перебільшуйте. Нічого страшного». URL: https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_nalivajchenko-vidpoviv-ne-perebilshujte-nichogo-strashnogo/825620

14. «Не міфічні орки, а російські окупанти». Журналіст Андрій Куликов — про роботу медіа під час війни та протидію російській пропаганді. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/interv-yu-z-andriyem-kulikovim-6-chervnyu-denzhurnalista-novini-ukrajini-50245622.html>

15. Публіцистика. Масова комунікація: медіа-енциклопедія. Київ: Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2007. 780 с.

16. Рекомендації Комісії з журналістської етики щодо вживання стилістично забарвленої лексики в журналістських матеріалах про війну. URL: <https://cje.org.ua/statements/rekomendatsii-komisii-z-zhurnalistskoi-etyky-shchodo-vzhyvannia-stylistychno-zabarvlenoi-leksyky-v-zhurnalistskykh-materialakh-pro-viynu/>

17. Різун В. В. Маси: тексти лекцій. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 118 с.

18. Чи принесла війна «мову ворожнечі» в українські медіа? ЕґО. Європейська обсерваторія журналістики. URL: <https://ua.ejo-online.eu/2481/etyka-ta-yakist/chi-prinesla-viyna-movu-vorozhneci-v-uk>

References

1. ABV (ABC). (2019) Zbroinyi konflikt u terminakh (Putivnyk dlia Ukrainy) [Armed Conflict in Terms (Guide for Ukraine)]. Ed. Dutsyk D., Chernysh V., Voronina V., Riuche N., Moroz I., Paperniak O., Kalapukha I., Kyiv: Ministerstvo z pytan tymchasovo okupovanykh terytorii ta vntrishnio peremishchenykh osib [in Ukrainian].

2. Andrii Kulykov rozpoviv uzhhorodskym studentam pro zhurnalistyku i propahandu v umovakh viiny (2019). [Andrii Kulykov told Uzhhorod Students about Journalism and Propaganda in the Conditions of War]. Osvitniy portal Zakarpattia — Educational portal of Transcarpathia [in Ukrainian].

<https://osvita.uz.ua/andrij-kulykov-rozpoviv-uzhgorodskym-studentam-pro-zhurnalistyku-j-propagandu-v-umovah-vijny/>

3. Kulykov, Andrii (2017). «Chervona liniia», mozhlyvo, v tomu, shcho moi kompromisy nikoly ne byly oplacheni [“The Red Line” May Be that My Compromises have Never Been Paid for“]. Detektor media [in Ukrainian].

<https://detector.media/community/article/130366/2017-09-28-andrij-kulykov-chervona-liniya-mozhlyvo-v-tomu-shcho-moi-kompromisy-nikoly-ne-buly-oplacheni/>

4. Anies, I. (2013). Pidruchnyk iz zhurnalistyky: Pyshemo dlia hazet [Journalism Textbook: Writing for Newspapers]. Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

5. Yevropeiska konventsia z prav liudyny [European Convention on Human Rights]. [in Ukrainian].
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Zhurnalistyka: slovnyk-dovidnyk (2013). [Journalism: A Dictionary-Reference]. Avt.-uklad. [editor] I. L. Mykhailyn, Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro drukovani zasoby masovoi informatsii (presy) v Ukraini» [Law of Ukraine “On Printed Media (Press) in Ukraine”]. [in Ukrainian].
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>
8. Zakon Ukrainy «Pro informatsiiu» [Law of Ukraine “On Information”]. [in Ukrainian].
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
9. Ivanov, V., & Serdiuk, V. (2006). Zhurnalistska etyka [Journalistic Ethics]. Pidruchnyk, Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
10. Ivanov, V. (2007). Standarty novynnoi zhurnalistyky [Standards of News Journalism]. Posibnyk, Kyiv: Akademiia Ukrainiskoi Presy, Tsentri Vilnoi Presy [in Ukrainian].
11. Mikhailin, I. L. (2004). Osnovy zhurnalistiki [Fundamentals of Journalism]. Uchiebnik, Kharkov: KhIFO [in Russian].
12. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]. [in Ukrainian].
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
13. Nalyvaychenko vidpoviv: «Ne perebilshuite. Nichoho strashnoho» [Nalyvaichenko replied: “Do not exaggerate. It’s okay”]. [in Ukrainian].
https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_nalivajchenko-vidpoviv-ne-perebilshujte-nichogo-strashnogo/825620
14. «Ne mifichni orky, a rosiiski okupanty». Zhurnalist Andrii Kulykov — pro robotu media pid chas viiny ta protydiu rosiiskii propahandi [“Not Mythical Orcs, but Russian Invaders.” Journalist Andrii Kulykov — about the Work of the Media during the War and Russian Propaganda]. [in Ukrainian].
<https://nv.ua/ukr/ukraine/events/interv-yu-z-andriyem-kulikovim-6-cherwnya-denzhurnalista-novini-ukrajini-50245622.html>
15. Publitsystyka. Masova komunikatsiia: media-entsyklopediia. (2007). [Publicistics. Mass Communication: A media encyclopedia]. Kyiv: Akademiia Ukrainiskoi Presy, Tsentri Vilnoi Presy [in Ukrainian].
16. Rekomendatsii Komisii z zhurnalistskoi etyky shchodo vzhvyannia stylistychno zabarvlenoi leksyky v zhurnalistskykh materialakh pro viinu [Recommendations of the Commission on Journalistic Ethics on the Use of Stylistically Coloured Vocabulary in Journalistic Materials about the War]. [in Ukrainian].
<https://cje.org.ua/statements/rekomendatsii-komisii-z-zhurnalistskoi-etyky-shchodo-vzhvyannia-nia-stylistychno-zabarvlenoi-leksyky-v-zhurnalistskykh-materialakh-pro-viynu/>
17. Rizun, V. V. (2003). Masy: texty leksii [Masses: Texts of lectures]. Kyiv: VPTs “Kyivskiy universytet” [in Ukrainian].
18. Chy prynesla viina “movu vorozhnechi” v ukrainski media? EJO — Yevropeiska observatoriia zhurnalistyky [Did the War Bring “hate speech” to the Ukrainian Media?]. European Observatory of Journalism — EJO [in Ukrainian].
<https://ua.ejo-online.eu/2481/etyka-ta-yakist/chi-prynesla-viina-movu-vorozhnechi-v-uk>

Надіслано до редакції: 19.09.2022.

Прийнято до друку: 22.11.2022.